

й нині, бо українські мова й культура потребують захисту, поширення не тільки з боку держави, національно-свідома інтелігенція повинна стати їм на службу. Тоді Європа визнає нас за рівню собі.

Література

1. Хвильовий М. Г. Камо грядеши // Хвильовий М. Г. Твори: У 2 т. – К., 1990. – Т. 2: Повесть. Оповідання. Незакінчені твори. Нариси. Памфлети. Листи / Упорядн. М. Г. Жулинського, П. І. Майдаченка. – С. 390–443; Його ж. Думки проти течії // Там само. – С. 444–514; Його ж. Апологети писаризму // Там само. – С. 515–575; Його ж. Україна чи Малоросія? // Там само. – С. 576–621.
2. Мейс Дж. Микола Хвильовий // Історія України в особах: ХІХ–ХХ ст. / І. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. Абліцов, О. Божко та ін. – К., 1996. – С. 369–376.
3. Слабошпицький М. Веньямін літературної сім'ї (Олекса Влизько та інші): Ревю // Київ. – 2008. – №7–8. – С. 129.
4. Статут Українського товариства "Просвіта". – Чернігів, 1906. – С. 1–2.
5. Євселевський Л. І., Фарина С. Я. "Просвіта" в Наддніпрянській Україні: Історичний нарис. – К., 1993. – С. 41.
6. Історія Центрально-Східної Європи: Посібник / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2001. – 660 с.
7. Давиденко Ю. З історії Ніжинської "Просвіти" (1907–1920 рр.) // Сіверянський літопис. – 1997. – №4. – С. 79–80.
8. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста / Пер. з англ. – К., 1998. – С. 349.
9. Маланюк Є. Нотатники (1936–1968): Документально-художнє вид. / Упорядн. Л. Куценко. – К., 2008. – 336 с.
10. Способнов П. Свято Каті Отарської // Більшовик. – 1933. – 7 листопада. – С. 2.
11. Дашкевич Я. Україна вчора і нині: Нариси, виступи, есе. – К., 1993. – С. 80.

О. В. Тевікова

Стан бібліотечних закладів Полтавщини в період деєталінізації (1953–1964)

Питання культурного розвитку особистості, формування її духовності нині є одним із найактуальніших, оскільки культура – це певний рівень розвитку суспільства, який характеризує форми людських взаємин. Беззаперечним фактом є те, що культурний, політичний та моральний рівень розвитку особи певною мірою залежить від характеру і змісту

доступної їй літератури. Книга – не тільки джерело знань, вона формує зразки та норми поведінки, виробляє позитивні ідеали суспільства, сприяє моральному становленню та вихованню. Передається цей величезний запас інформації за допомогою процесів виховання, освіти, навчання та за допомогою бібліотечних закладів. Метою роботи яких є просвітництво, пропаганда загальнолюдських цінностей, кращих історичних і культурних традицій країни, що робить їх необхідним і важливим елементом в освітній, культурній та національній сфері розвитку суспільства. Але у досліджувану нами добу зовсім інші завдання покладалися на діяльність цих установ.

Мета наукової розробки полягає у дослідженні розвитку бібліотек як культурно-освітніх закладів у період десталінізації (1953–1964). Із поставленої нами мети випливають такі завдання: дослідити динаміку зростання мережі бібліотек області; подати наповненість книжкових фондів; об'єктивно проаналізувати стан цих установ у період хрущовської "відлиги"; показати позитивні тенденції та негативні моменти розвитку бібліотечних установ; визначити завдання і функції, що на них покладалися.

В історіографічному плані це питання є недостатньо розробленим. Дослідники, що зверталися до вивчення культурного розвитку України в цей час, лише побіжно торкалися проблеми розвитку бібліотек. Розглядаючи стан культурної сфери в УРСР, автори окреслювали загальні тенденції розвитку, не виділяючи регіональних аспектів і не конкретизуючи на становищі саме цих закладів [1; 2; 3]. На регіональному рівні розвиток культури досліджували М.Бака, М.Лахижа, Т.Пустовіт та ін. [4; 5].

Після смерті Сталіна у 1953 р. настала доба так званої "відлиги". Прихід до влади М.С.Хрущова ознаменував певні зміни у житті суспільства й культури, що засвідчили політику лібералізації та послаблення тиску держави на всі сфери життя країни. У цей час відбувається значне розширення культурно-освітньої мережі, у тому числі бібліотек. Якщо у 1955 р. у Полтавській області діяло 2061 бібліотечних закладів [6], то на 1 січня 1964 р. їх кількість становила 3263 одиниці [7]. При цьому особливо зросла кількість сільських бібліотек, яких, наприклад, на 1957 рік нараховувалося 542, а на 1963 р. – вже 641 [8]. Загальне зростання мережі бібліотек області, особливо сільських, говорить про посилення уваги держави до культурної розбудови країни, про намагання подолати разом з економічною кризою й культурний занепад сільського сектора, а також про завдання держави задовольнити культурні потреби і запити населення.

Позитивним наслідком десталінізації стало зростання освіченості працівників культурно-освітніх установ. Так, на 1963 р. у сільських бібліо-

теках області працювало 639 чоловік, з них 43 мали вищу освіту, 10 – неповну вищу, 331 – середню спеціальну, 158 – загальну середню. В 1953 р. ситуація була значно гіршою: іноді завідуючі сільськими бібліотеками не мали вищої освіти або навіть середньої бібліотечної, а у Сазонівській масовій бібліотеці Оржицького району директор числився з незакінченою середньою освітою [9].

У цей період відкривається "залізна завіса", якою СРСР та його сателіти були відгороджені від зовнішнього світу, що сприяло проникненню в Україну шедеврів та досягнень західної культури. Різними стежками, здебільшого через переклади, в українських бібліотеках та книгарнях з'явилися твори Антуана де Сент-Екзюпері, Ернеста Хемінгуея, Альберта Камю, Франца Кафки, Еріха Ремарка та ін. Ближче знайомство з ними сприяло підвищенню статусу загальногуманістичних цінностей, модернізації свідомості інтелігенції, а також посягло серед деякої частини населення відразу до пануючого "соціалістичного реалізму". Закономірним наслідком подібних зрушень було відродження інтересу до власної культури та її багатств. Як зазначає Г.Касьянов: "З'явилася потреба знайти своє місце не поруч із культурою "старшого брата", а в контексті всіх світових культур, передусім західної" [10, с. 16]. Крім того, відбувався процес поповнення книжкових фондів бібліотек творами авторів "розстріляного відродження", дореволюційних українських письменників і науковців, що довгий час були заборонені, а значить невідомі тодішнім читачам. Із "спецфондів обмеженого користування" були повернуті твори І.Микитенка, В.Еллана-Блакитного, І.Дніпровського, І.Кулика, В.Чумака, О.Досвітнього, Г.Косинки, М.Ірчана, М.Куліша та ін.

Часткове звільнення від ідеологічного нормативу та послаблення державної цензури у межах "відлиги" сприяли творчій розквітості українських письменників. Читачі бібліотек мали змогу ознайомитися з новими творами О.Довженка ("За ширмою"), В.Сосюри ("Розстріляне безсмертя", "Мазепа", "Третя рота"), Л.Первомайського ("Дикий мед"), Г.Тютюнника ("Вир"), О.Гончара ("Людина і зброя"), М.Стельмаха ("Кров людська – не водиця", "Хліб і сіль", "Правда і кривда") тощо. Ці витвори відігравали важливу роль у культурному розвитку України, були пройняті національним духом, чого не могли дозволити собі українські письменники 30–40-х рр.

Однак обмеженість лібералізації не дозволила існуванню літератури, автори якої відстоювали національну ідею, ідею державності України, прославляли українську мову, історію, традицію, що простежувалося у працях В.Винниченка, М.Грушевського, М.Драгоманова, О.Кониського, П.Куліша, М.Костомарова та ін. [11]. За межами бібліотек залишалася літе-

ратура української діаспори, яка, з іншого погляду, намагалася аналізувати ситуацію, що панувала в УРСР, викривала негативний вплив радянської влади на всі сфери життя, доводила думку про тоталітарний контроль держави над суспільством і т.ін. Так, у бібліотеки не допустили книгу Фр.Боргхорна "Радянський російський націоналізм", видану в Нью-Йорку в 1956 р. англійською мовою, де описується "радянське ставлення до нерадянських суспільств і культур", вказується на те, що "великороси є домінуючою нацією в СРСР", обговорюється проблема використання мови як інструменту русифікації, підкреслюється "сила буржуазного націоналізму" в Західній Україні [12]. Або, наприклад, книгу статей В.Свистуна під назвою "Український патріотизм в Канаді – на словах і на ділі", який зазначав, що "на Україні немає жодної української держави... Нічого в ній не діється без розказу згори, з Москви... все тільки на російській мові. Українську культуру Москва нищить, а свою "московську" насаджує... письменники пишуть тільки під диктат Москви" [13].

На хвилі "українізації" з'явилася низка нових україномовних видань, що розповсюджувалися у бібліотеках. Почали виходити такі журнали українською мовою, як "Мистецтво" (1954), "Колгоспник України" (1954), "Прикладна механіка" (1955), "Фізіологічний журнал" (1955), "Автоматика" (1955), "Український фізичний журнал" (1955), "Вісник сільськогосподарської науки" (1955), "Економіка Радянської України" (1957). Протягом кількох десятиліть в Україні взагалі не було журналів суспільно-гуманітарного напрямку, які почали з'являтися в цей час. Зокрема, вийшов літературний журнал "Прапор" (1955), "Український історичний журнал" (1957), журнали "Радянське літературознавство" (1957), "Народна творчість та етнографія" (1957), "Радянське право" (1957) тощо.

Створення українських технічних, суспільно-гуманітарних та інших журналів, видання нових україномовних газет стало значним кроком уперед, засвідчуючи певну еволюцію тоталітарної системи в СРСР. Однак позитивні зрушення кардинально не змінили загальний стан речей. Все одно чисельність україномовних видань значно відставала від чисельності російськомовних. Газета "Український голос", що видавалася в Канаді, у 1958 р. опублікувала статтю М.Добрянського "Рятуйте українську книжку". Автор так описав тогочасний стан книговидавничої справи у нашій республіці: "В Україні українські книжки видаються мізерними тиражами: для поезій "встановлено" тираж 8 тис., для прози – 15 тис. примірників; антологія української поезії була видана тиражем 8 тис., а потім на вимогу громадськості – ще 20 тис. Але цього не вистачає навіть для публічних бібліотек" [14, с. 3]. Так, фонд російськомовної літератури в бібліотеках

республіки складав 75% від загальної кількості. Наприклад, у Полтавській обласній бібліотеці ім. І.Котляревського станом на 1 січня 1954 р. україномовних книг було 42 605, а російськомовних – 169 760, станом на 1 січня 1956 р. – відповідно 45 111 і 180 510 [15]. Тобто, разом із значним переважанням літератури російською мовою, частка її збільшення також була вищою: кількість книг українською мовою зросла на 5%, російською – 6%. У подальшому цей розрив тільки збільшувався.

Загалом чисельність книжкового фонду бібліотек Полтавщини зростала, що було безперечно позитивною тенденцією. Лише за один рік бібліотечні фонди області поповнилися на 377814 одиниць і у 1956 р. складали 4 463 502 примірників книг [16]. При цьому лівову частку становили новостворені заідеологізовані праці у дусі марксизму-ленінізму, що є негативною рисою цього процесу.

Суперечливість "відлиги" проявилася і в такому моменті: поряд із загальним послабленням ідеологічного тиску держави і цензури на культурне життя бібліотеки знаходилися під пильним контролем влади. Діяли ідеологічні комісії, чистки та заборони на велику кількість літератури. Головною метою діяльності бібліотек держава і на далі вважала роз'яснення і пропаганду рішень пленумів, з'їздів та постанов ЦК й уряду, поширення ідей про єдиноправильність вчення марксизму-ленінізму, про визначну роль комуністичної партії в житті країни та суспільства, про шкідливість та непотрібність західних буржуазних ідеологій тощо. Всі культурно-освітні заклади повинні були пропагувати пануючу ідеологію марксизму-ленінізму, виконувати конкретні завдання партії та вести антирелігійну боротьбу. Відповідно, доступною була більшою мірою лише література, що стосувалася історії комуністичної партії та висвітлювала її діяльність, розповідала про "видатних" класиків марксизму-ленінізму, повинна була скеровувати думку населення на виконання завдань партії у сфері колективізації, індустріалізації, "соціалістичних змагань", сприяти утвердженню комунізму, а не відволікати на "шкідливі" для суспільства і держави космополітичні ідеї та "розвагу" [17].

Зі смертю Сталіна розпочалася нова ревізія книжкових фондів бібліотек республіки. Протягом квітня–червня 1953 р. органи цензури зобов'язані були піддавати суцільній перевірці всі діючі книжкові фонди згідно Постанови Політбюро ЦК КПУ від 4 квітня 1953 р. "Про перевірку книжкових фондів бібліотек республіки", де зазначалося, що Міністерство освіти УРСР зобов'язувалось вжити негайних заходів до очищення діючих фондів від політично шкідливих і застарілих видань. Комплектування книжкових фондів бібліотек повинно було проходити тільки через

відповідний орган, що підкорявся напряму Міністерству культури і виконував його рішення – обласний бібліоколектор. Обласні управління культури регулярно проводили перевірки стану очищення фондів бібліотек від політично-шкідливої і застарілої літератури та посилали відповідні звіти Міністерству культури [18]. Як правило, ці перевірки організували працівники обласного управління з охорони військових і державних таємниць у пресі та цензори. Існував "Зведений покажчик застарілих видань", що не підлягають використанню в бібліотеках громадського користування та книготорговельній сітці. Загалом бібліографічних оглядів за 1955 р. у Полтавській області було проведено 2479, за 1956 р. – 2843, за 1957 р. – 3118, за 6 місяців 1958 р. – 2585, що говорить про постійний і навіть зростаючий контроль держави за діяльністю бібліотек [19]. У результаті таких перевірок з фондів бібліотек вилучалося чимало видань вітчизняних та зарубіжних авторів, думки яких не співпадали з ідеями радянської влади. Так, у 1955 р. у перевірених 2369 бібліотеках області було вилучено 10941 книга [20].

Під цей гриф часто потрапляли високохудожні твори, класика вітчизняної та зарубіжної літератури, рідкісні видання, праці, де прослідковувалися будь-які національні ідеї та думки. Зокрема, наказ начальника Головного управління з охорони військових та державних таємниць у пресі при Раді Міністрів УРСР від 9 травня 1960 р. вимагав вилучити з бібліотек громадського користування та книготорговельної мережі такі видання, як-от: М.Голубець "Українське мистецтво (Вступ до історії)" (1918р.), О.Грушевський "З сучасної української літератури. Начерки і характеристики" (1909), В.Дорошенко Бібліографічний огляд українознавства поза межами УСРС за рік 1927 (1927), його ж "Наукове товариство ім. Шевченка у Львові (1873–1892–1912 рр.)" (1913), "Революційна українська партія (Р.У.П.)" (1921), "Шевченко і його думки про громадські справи" (1921), "Шевченкова криниця. Думки про бога, людей і Україну" (1922) тощо [21].

Ні на мить не послаблюючи контролю над свідомістю та мисленням суспільства, держава широко використовувала в роботі бібліотек різноманітну пропаганду й агітацію, вимагаючи від їх працівників проводити лекції, бесіди, голосні читання, влаштовувати читацькі конференції, літературні вечори, книжкові виставки, виготовляти наочність з метою пропаганди рішень пленумів ЦК та завдань партії. Цим питанням були присвячені такі постанови, як, постанова Колегії Міністерства культури УРСР від 15 жовтня 1954 р. "Про стан і заходи до поліпшення пропаганди матеріалів вересневого, лютого-березневого і червневого Пленумів ЦК КПРС бібліотеками республіки", постанова ЦК КПРС та відповідний наказ Міністерства культури від 9 квітня 1957 р. "Про заходи посилення науково-

атеїстичної пропаганди в культурно-освітніх закладах", наказ Міністерства культури від 11 листопада 1960 р. "Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах" та ін.

Культурні установи намагалися бездоганно виконати поставлені завдання. Так, Полтавське обласне управління культури у річному звіті за 1956 р. доповідало, що "бібліотеками області по пропаганді рішень XX з'їзду КПРС та XIX з'їзду КП України було проведено 152 літературних вечорів та 216 читацьких конференцій, влаштовано 415 книжних виставок, виготовлено 562 бібліотечних плакатів..." [22]. В основному теми пропонувалися такі: "Передовий досвід вирощування високих врожаїв кукурудзи", "Вчасний і якісний посів – запорука високого врожаю" і т.д., "Ленінізм живе і перемагає", "За високу продуктивність у тваринництві", "Досвід передовиків тваринництва", "Створимо достатньо картоплі і овочів", "Передовий досвід радянських колгоспників та МТС", "Споконвічна дружба українського і російського народів", "Злиття націй в єдиний радянський народ" і т.п. [23].

У роботу бібліотек також входила пропаганда серед читачів "потрібної" літератури, зокрема творів класиків марксизму-ленінізму, матеріалів з'їздів і пленумів ЦК, сільськогосподарської, технічної, науково-атеїстичної літератури, літератури про визначні досягнення колгоспників та передовий досвід МТС тощо [24]. Іноді контролери за пропагандою у бібліотеках вимагали від робітників навіть записувати бесіди, які вони повинні проводити з читачами, відмічати, як сприяли книги зростанню ідейно-політичного рівня, пропагувати останні рішення партії та уряду, переконувати тощо [25].

Загалом можна стверджувати, що стан бібліотек на Полтавщині відображав загальний стан культурно-освітніх установ Української РСР у період "хрущовської відлиги". Десталінізація мала як негативні, так і позитивні результати у розвитку бібліотечної справи. Серед негативних моментів: існування цензури та продовження ідеологічного тиску на культурно-освітні установи, повний контроль партії та держави за діяльністю бібліотек, обмеженість інформації, фальсифікація та утвердження в суспільстві перекручених фактів з історії України, міжнародної ситуації та реального життя.

У результаті чисток і перевірок відбувалось збіднення фондів бібліотек. Знищувалося все, що потрапляло в розряд "політично-шкідливої" літератури, а саме, твори, де об'єктивно зображувалася ситуація у світі та в СРСР, думки яких відрізнялися від офіційно проголошених партією або натякало на "українське", пропагували національну історію, культуру, мову або традиції. Натомість формувався образ "радянського способу життя" та

"радянської людини", пропагувалося "світле комуністичне майбутнє", "колективне господарювання", "інтернаціоналізм", що передбачало подальше злиття української нації із російською. У результаті обмежувався світогляд українців, перекривався вільний доступ до інформації, наповненого формувався стереотип сприйняття дійсності.

Хоча десталінізація і проходила непослідовно та суперечливо, вона спричинила розширення бібліотечної мережі області, зростання освіченості працівників культурно-освітніх установ, поповнення книжкових фондів як вітчизняною, так і зарубіжною літературою, організацію та налагоджування роботи більшості бібліотек області. Крім того, послаблення на деякий час тиску держави над культурними процесами сприяло розхитуванню комуністичної системи у подальшому, а також утвердженню нового мислення та бачення дійсності.

Література

1. Баран В.К. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і роки) – Т. 13. / В.К.Баран, В.М.Даниленко. – К.: Видавничий дім "Альтернативи", 1999. – 303 с.
2. Шевченко Л.А. Хрущовська "відлига" в культурних процесах // Україна: друга половина ХХ століття: Нариси історії / (Панченко П.П., Плющ М.Р., Шевченко Л.А. та ін.). – К.: Либідь, 1997. – С. 137–141.
3. Юрчук В.І. Культурне життя України у повоєнні роки: світло і тіні / Василь Ісакович Юрчук. – К.: Асоціація "Україно", 1995. – 80 с. – (НАН України; Інститут національних відносин і політології).
4. Бака М.В., Лахижа М.І. В роки повоєнної відбудови та "відлиги" (1945–1965 рр.) / Полтава. Історичний нарис. – Полтава: Полтавський літератор, 1999. – С. 190–210.
5. Пустовіт Т.П. Полтавщина у період відбудови та Хрущовської "відлиги" (1946–1964) // Полтавщина: влада на історичних паралелях. – Полтава: АСМІ, 2005. – С. 181–219.
6. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО), ф. 7055, оп. 1, спр. 71, арк. 61–62.
7. ДАПО, ф. 3371, оп. 3, спр. 68, арк. 7.
8. Там само, ф. 7055, оп.1, спр. 9, арк. 75.
9. Там само, спр. 12, арк. 89.
10. Касьянов Г.В. "Незгодні": українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х рр. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО), ф. 1, оп. 24, спр. 5292, арк. 6–12.
12. ЦДАГО, ф. 1, оп. 24, спр. 4576, арк. 4–11.
13. Там само, спр. 4922, арк. 75.
14. Добрянській М. "Рятуйте українську книжку" // Український голос. – 1958. – 1 жовтня. – С. 3.
15. ДАПО, ф. 7055, оп. 1, спр. 88, арк. 3.

16. Там само, спр. 71, арк. 61–62.
17. Там само, спр. 22, арк. 77.
18. Там само, спр. 23, арк. 74.
19. Там само, спр. 250, арк. 11.
20. Там само, ф. 3371, оп. 3, спр. 28, арк. 19.
21. Там само, ф. 7055, оп.1, спр. 387, арк. 7–9.
22. Там само, спр. 126, арк. 5.
23. Там само, спр. 71, арк. 11.
24. Там само, спр. 21, арк. 104–105.
25. Там само, спр. 169, арк. 132.
26. Там само, спр. 262, арк. 12.

Л.І.Лавріненко

Особливості становлення та розвитку медичного краєзнавства як частина історико-культурного надбання Чернігівщини (1918–2006)

Краєзнавча робота – це важлива і невід’ємна частина діяльності наукових, освітніх, культурологічних установ. Вона сприяє найповнішій науковій реконструкції на мікрорівні історії регіону, як невід’ємної складової загальноукраїнського історичного процесу. Крім того, краєзнавчі дослідження несуть великий ресурс збереження і зміцнення історичної пам’яті українства.

У центрі краєзнавчих досліджень на Чернігівщині була обласна наукова медична бібліотека. Ця робота нею була започаткована в 1957 р. за ініціативою директора Матвія Дулі [12, с. 17].

Працівниками бібліотеки було поставлене завдання в історичному розрізі прослідкувати і відобразити зміни, що відбулися в медицині Чернігівщини в історичній ретроспективі, виявити діячів, що внесли вагомий вклад у розвиток медичної науки, відобразити процес розвитку медичної науки і практики [6, с. 1, 2]. Було опрацьовано, систематизовано близько 6,5 тис. документів, які увійшли у чотири науково-допоміжні покажчики літератури: "Охорона здоров’я Чернігівської області" (1918–1985); "История медицины Черниговщины" (1783–1917); "Охорона здоров’я Чернігівської області" (1986–1995); "Охорона здоров’я Чернігівської області" (1996–2005) [12, с. 17].

Значною подією у медичному краєзнавстві Чернігівщини стало видання у 1999 р. книги "З історії медицини Чернігівщини" за науковою